

HAVÂİC-İ ASLIYYE VE HARAM ALANI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

 Keziban Gurbet GÜLDEN^a

 Şamil DAĞCI^b

Öz

İnsanoğlu günlük hayatta pek çok ihtiyaçla karşı karşıya kalmaktadır. Bu ihtiyaç kalemleri de kendi içinde derecelere ayrılmaktadır. İslam dini, insanın ihtiyaçlarını göz ardı etmemiş aksine doğru ve helal yollardan giderilmesi için kılavuzluk etmiştir. Havâic-i asliyye temel ihtiyaçlar demektir. Bir fıkıh terimi olarak özel anlamda zekâta tabi olmayan temel ihtiyaç maddeleri manasına gelmektedir. Temel ihtiyaç maddeleri insanın kendinin ve bakmakla yükümlü olduğu aile bireylerinin hayat ve hürriyetini korumak için muhtaç olduğu şeylerdir. Bunlar genel olarak barınma, nafaka, ulaşım, eğitim, ev eşyası, sanat ve mesleğe ait alet ve makineler, elektrik, su gibi giderlerdir. İslam dini insanın başkalarına muhtaç olmadan, dilenmeden, kendi elinin emeği ile alın teri dökerek kazandığını; ihtiyaçları doğrultusunda harcamayı tavsiye etmiştir. İhtiyaçları için harcama yaparken mutedil bir yol takip etmesini istemiş ve israf ile cimrilik arasındaki hassas dengeyi mutlaka kurulmasını öğütlemiştir. İsfraf ile cimrilik arasındaki mutedil yol ise iktisatlı olmaktır. İnsanın ihtiyaçları sanıldığı kadar aksine sınırsız değildir. Sınırsız olan insanın hırsı, arzu ve istekleridir. Biz bu çalışmamızda insanın asli (tabi) ihtiyaçlarının karşılanmasını ve zaruret halinde İslam dininin getirdiği kolaylık ve ruhsatlara yer vererek asli ihtiyaç kültürünü ele aldık. Makalenin konusu, İslam dininin insan ihtiyaçlarını karşılama noktasındaki bakış açısını tespit etmeye çalışmak, ihtiyaç-zaruret ilişkisi bağlamında insanın ihtiyaçlarının haram alanı üzerindeki etkisini araştırmaktır. İslam'da, hayatın genelinde olduğu gibi ibadet hayatında da ihtiyacın dikkate alındığı, meşakkat ve sıkıntının değil huzurlu bir ibadet hayatının hedeflendiği görülmektedir. İslam dininin ihtiyaç ve zaruret halinde kolaylaştırma ilkesinin istisnai (özel) hükümler getirdiğini biliyoruz. Burada sıkça karşılaştığımız özel hükümlerden bir kısmını izah edeceğiz.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Hâcet, Zaruret, Haram.

^a Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, kezban.gurbet@gmail.com

^b Prof. Dr, Ankara Üniversitesi, dagci@ankara.edu.tr

CONCEPT OF NEED AND ITS EFFECT ON HALAL-HARAM

Human beings are faced with many needs in daily life. These items of need are also divided into categories. The religion of Islam has not ignored the needs of people, on the contrary, it has guided them to meet the right and halal ways. The subject of this article is to try to determine the point of view of the religion of Islam in meeting human needs, and to analyze the need in the context of the relationship of need and necessity. Need is a concept common to all human sciences. The need, which is closely related to the existence and happiness of human beings, has been handled by many sciences in their own terms. The concept of need is the most fundamental concept for economists. Mankind engages in economic activities out of their needs. It is necessary to meet their needs in order to survive, otherwise people will be restless and nervous...

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

İnsanın doğduğu andan itibaren yaşamının sonuna kadar ömrünün her devresinde çeşitli ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar giderildiği takdirde kişi huzurlu, sağlıklı, güvenli bir ortamda olur. Allah, kullarına kâinatta pek çok nimet ve imkân bahşetmiştir. İslam dini insanın ihtiyaçlarını göz ardı etmemiş aksine doğru ve helal yollardan giderilmesi için kılavuzluk etmiştir. İnsanın ihtiyaçları sanıldığı kadar aksine sınırsız değildir. Sınırsız olan insanın hırsı, arzu ve istekleridir.

İslam dini insanın başkalarına muhtaç olmadan, dilenmeden, kendi elinin emeği ile alın teri dökerek kazandığını; ihtiyaçları doğrultusunda harcamasını tavsiye etmiştir. İslam dini bu tüketimlerin doğru yapılması için birtakım ilkeler koymuştur. Kur'an-ı Kerim israf etmemeyi¹, saçıp savurmamayı, nankör olmamayı², eli sıkı davranmamayı³, mutedil olmayı⁴ emretmektedir. Konu ile ilgili ayetler tüketim ahlakının temel ilkelerini oluşturmaktadır.

İnsanın hayatını idame ettirebilmesi için gereksinim duyduğu ihtiyaçlarının giderilmesi gereklidir. Bununla birlikte insanın ihtiyaç duyması her zaman gerçek temellere oturmayabilir. Günümüzün sınırsız tüketim anlayışının empoze ettiği hayali, sanal ihtiyaçlar insana hakikatte gereksinim duymadığı şeyleri arzulamakta, böylece elindeki ile

¹ Bkz: Araf 7/31

² İsra 17/26

³ İsra 17/29

⁴ Furkan 25/67

yetinmemesine ve yenilerini kazanmak için insanı gereksiz bir çaba içine girmesine sebep olmaktadır. Böylelikle ihtiyaç kavramı istismar konusu olmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde bir vadi dolusu altını olan kimsenin ikincisini isteyeceğini⁵ buyurarak insanın arzularının hiçbir zaman bitmeyeceğini beyan etmiştir.

A. Havâic-i Asliyye Kavramı

1. Sözlük ve Terim Anlamıyla Fıkhta Havâic-i Asliyye

Kavramdaki havâic kelimesi sözlükte bir şeye ihtiyaç duyma ve kendisine ihtiyaç duyulan şey anlamlarına gelen hâcet kelimesinin çoğuludur. Hâcet zorluk ve sıkıntının giderilmesi huzur ve refahın temini için insanın ihtiyaç duyduğu şeyleri ifade eder.⁶

Hâcet (hâce), “hvc” kök harflerinden türemiştir. Hâce, eksikliği ve eksik olanı ifade etmektedir.⁷ Ayrıca lüzum, gereklilik, muhtaçlık anlamlarına da gelmektedir.⁸ İzz b. Abdisselam’a göre hâcet, zarurat ve tekmiat(tahsiniyyat) arasındaki şeyler olarak tanımlamıştır.⁹

Hâcet, noksanlık halinden kurtulmak için gerekli olan şeylerdir. Elde edilmemesi sıkıntı ve zorluğa, elde edilmesi de kolaylığa, menfaate sebep olur.¹⁰ Hâcet, Mecelle’de “Hâcet umumi olsun, hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur” şeklinde yer almaktadır.¹¹

Hâcet kelimesi bazen tamlama halinde de kullanılır. “el-havâicü'l-asliyye”¹², “Mesîsü'l-hâceti”¹³, “el-hâceti'd-darûriyye”¹⁴, “el-hâceti'l-asliyye”¹⁵, “el-hâcâtü'l-lâzime”¹⁶, “el-havâicü'lâzimetü'z-zarûriyye”¹⁷, “el-

⁵ Bkz: Buhârî, Rikak 10; Müslim, Zekât 116-119

⁶ Çeker, Orhan, “Havâic-i asliyye”, *DİA*, 16/505.

⁷ *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “hâce”, Vakıflar Bakanlığı, Kuveyt 1983, 16/247.

⁸ Devellioğlu, Ferit, “hacet”, md, s. 351

⁹ Ahmed Kâfi, *el-Hacetü's-Şer'iyyetü Hududuha ve Kavaiduha*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s.30.

¹⁰ *Mu'cemu'l- Mustalahâtü Ulumi'l-Şer'iyye*, Riyad,1439/2017, I, 643.

¹¹ Mecelle, md. 32.

¹² Kâsânî, *el-Bedai'*, II, 11; Mevsilî, Ebu'l-Fazl Mevdüddin Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî, *el-İhtiyar li ta'lîli'l-Muhtar*, Çağrı yay., İstanbul 1980, I, 99.

¹³ Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâli Rüküddin Melik b. Abdullah, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, nşr. Abdülazim ed-Dib, Devha (Doha) 1978, I, 130.

¹⁴ Kâsânî, Alâüddin Ebu Bkr b. Mesud el- Kâsânî, *el-Bedaiu's-sanaî fi tertibi's-şerai*, Beyrut 1982, II, 11.

¹⁵ Kâsânî, *el-Bedai'*, II, 8, 11, 14, 15.

¹⁶ Kâsânî, *el-Bedai'*, II, 333.

¹⁷ Mevsilî, *el-İhtiyar li ta'lîli'l-Muhtar*, V, 85.

hâcetü mâssetün”,¹⁸ şeklinde kullanımları vardır.

Hâce kökünden türemiş ihtiyaç; sözlükte, ğaraz (amaç), rağbet¹⁹, bir şeye ihtiyaç duyma,²⁰ ızdırâr²¹ gibi anlamlar ifade etmektedir. Türkçede havaic ya da hâcet yerine “ihtiyaç” kelimesi kullanılmaktadır. İhtiyaç, insanı gereksinim duyulan bir şeye yönelten duygu, varoluş için zorunlu görülen, bir şeyi gerçekleştirmek için gereken şey gereksinim gibi çeşitli anlamlar ifade etmektedir.²² Diğer bir tanımda ihtiyaç, karşılanmadığı zaman zararın ve meşakkatin açığa çıktığı durum olarak ifade edilmiştir.²³

Havâic-i asliyye, temel ihtiyaçlar olup; insanın helaktan korunmak için ihtiyaç duyduğu²⁴ nafaka (beslenme ihtiyacı), ilaç, oturacak ev, ev eşyaları, soğuk ve sıcakta engel olacak giysiler, sanatkarın aletleri, ilim erbabının kitapları, binek hayvanları, savaş aletleri, yaşamak için gerekli olan eşyalar ile kişinin ödemesi gereken borçları olarak sayılmıştır.²⁵

¹⁸ Gazzâli, Ebu Hamid Hüccetülislam Muhammed b. Muhammed el-Gazzâli, *el-Menhul min ta'likati'l-usul*, Dımaşk (Daru'l-fikr) 1400/1980, s. 501.

¹⁹ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrut, II, 242.

²⁰ Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *Kâmûsu'l-Muhît*, Matbaatü's-Saade, Mısır, ty, II, 184.

²¹ İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *Mekâyîsu'l-Luĝa*, İttihâdu Kitâbi'l-Arab, 2002, II, 114.

²² Ayrıca şöyle tanımlar da yapılmıştır: İhtiyaç kelimesi gerekli olan bir şeyden yoksun kalmanın neden olduğu durum; yoksulluk, yokluk: “İhtiyaç içinde kıvranmak”. Bir şeye ihtiyaç duymak: “Böyle günlerde insan candan bir dosta ihtiyaç duyuyor (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, İnterpress yay, XI, 5591); İhtiyaç kelimesi arapça bir kelime olup, ‘ihtace’ fiilinin mastarıdır. Kök harfleri h-v-c’dir. Türkçede çoğul olarak “ihtiyacât” şeklinde de kullanılır. Zaman zaman ‘ihtiyacât-ı ahâli’, ‘ihtiyacât-ı zaruriyye’ gibi terkip halinde de kullanılabilir. İhtiyaç kelimesi sözlükte gereklilik, lüzumluluk hali, zaruret, yokluk, yoksulluk manalarına gelir Doĝan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan yay. 1989, s. 512 (İhtiyaç md) Ayrıca bkz. Devellioĝlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, 2012 s. 484; İhtiyaç anlamında kullanılan bir başka sözcükte “hâcet”tir. Hâcet-i asliyye şeklindeki kullanımında da temel ihtiyaçlar anlamı kast edilmektedir (Yaran, Rahmi, İslam Fıkhında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması, İstanbul 2007 (M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yay.), s. 5); Hâcet; lüzum, gereklilik, muhtaçlık anlamlarına gelir. Hâcetten maksat toplumun duyduğu ihtiyaçlardır. Bey’ bi'l-vefa²² gibi bazı tasarruflara bu gerekçe ile cevaz verilmiştir. (Bey’ bi'l-vefa bir malı parasını geri verdiğinde iade etmek üzere bir kimseye şu kadar paraya satmaktır. Bkz. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar yay, İstanbul 2003, s. 54); İhtiyaç, Fransızcaда besoin, İngilizcede want ve need, Almandada bedarf kelimeleriyle ifade edilir (Yaran, age, s. 12)

²³ Türk Hukuk Lügati, s. 108; Eser, Ercan, “İhtiyaç-Zaruret Bağlamında “Hâcet Umumî Olsun Husûsî Olsun Zaruret Menzilesine Tenzil Olunur” Fıkıh Kuralının Fıkhi Hükümlere Etkisi, Toplum Bilimleri Dergisi, Ocak-Haziran 2019, s.125; Yaran, Rahmi, “İhtiyaç”, *DİA*, 21/573.

²⁴ *Mu'cemu'l- Mustalahâtü Ulumi'l-Şer'iyye*, Riyad,1439/2017, I, 643

²⁵ Mevslî, Ebu'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmud el-Mevslî, *el-İhtiyar li ta'li'i'l-Muhtar*, Çaĝrı yay, İstanbul 1980, I,100; Merginâni, *Şerhu'l- Leknevi(Hidaye)*, İdaretü'l-Kuran ve'l-Ülûmi'l-İslami, Pakistan, h.1417, II, 166; İbn Abidin, Muhammed Emîn Reddu'l-

Fıkıh, dinin yasakladığı konularda eksikliği duyulan şeyleri ihtiyaç olarak kabul etmez. Fıkıhta meşruiyet önemli bir hareket noktasıdır. Meşru olmayan/gayri meşru bir ihtiyaç, sözlük anlamıyla ihtiyaç olarak adlandırılrsa da o haliyle giderilmesi gereken veya en azından giderilmesine izin verilen bir ihtiyaç olarak kabul edilmez.²⁶

Fıkıh kitaplarında çok çeşitli ihtiyaçlardan söz edilir. Bunlara örnek olarak şu birkaç misal sayılabilir: Bir mezara birden fazla kişiyi gömme ihtiyacı²⁷, Bir kaptan su alma ihtiyacı²⁸.

Fıkıh kitaplarında hâcet; örneğin Serahsi'nin Mabsut'unda, hâcetin zarureti²⁹ olarak; Kâsâni'de ise, zekât verilecek malın asli ihtiyaç fazlası nami mallar olduğunu şeklinde zaruri ihtiyaç ifadesi olarak geçmektedir. Kâsâni, hâcet-i asliyeye dâhil olan malların kişiyi zengin kılmadığını bu malların zaruri ihtiyacı giderdiğini ifade eder.³⁰

Arapça'da ihtiyaç hâcet kelimesi ile anlatıldığını yukarıda zikretmiştik. Bununla beraber bu kelimenin ihtiyaç sıralamasında genelde ikinci sırada yer alan ihtiyaçlar hakkında özel bir kullanımı da vardır. Ayrıca, aynı kökten yapılan sıfat ile tamlama halinde "Hâcetün havcâü" ve "hâcetün hâcetetün" denildiğinde ihtiyacın önemi veya şiddeti vurgulanmış olur.³¹

Zikredilen tanımları toparlayacak olursak şer'an havâic-i asliyye bir kimsenin hayatta oldukça muhtaç olduğu şeylerdir şeklinde tanımlanabilir.³²

Zekâta tabi malın artıcı (nâmî) şartı yanında sahibinin zaruri ihtiyaçlarından fazla olmasını da şart koşulmuştur. Zaruri birer ihtiyaç sayılan ve artırıcı özelliği olmayan mallardan³³ ve nisaba ulaşmayan mallardan³⁴ zekât verilmez.³⁵

Muhtâr 'ale'd- Durri'l-Muhtâr Şerhi Tenviri'l-Ebsâr, Daru'l-Alemi'l-Kutub, Riyad 2003, III,178 ;Zuhayli, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslami ve edilletühü*, Daru'l-Fıkr, Dimeşk h.1409/m.1989, II, 750.

²⁶ Yaran, Rahmi, age, s. 40.

²⁷ Serahsi, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mabsut*, Dâru'l-ma'rife Beyrut, ts., II, 65.

²⁸ Serahsi, *el-Mabsut* I, 53.

²⁹ Serahsi, *el-Mabsut*, I, 179.

³⁰ Kâsâni, *el-Bedai*, II, 11.

³¹ Yaran, Rahmi, *İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması*, İstanbul 2007 (M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yay.), s. 42.

³² El-Çerkeşi, Yusuf es-Sadık, *Kitabu'z-zekât* (Osmanlıca), Matbaatü'l Hindiyeye, Mısır 1921, s. 46-47.

³³ Kardâvi, Yusuf, *Fıkhü'z-zekât*, Beyrut 1971, s. 151-152.

³⁴ Mehmed Zihni Efendi, *Nimet-i İslam*, İslam Mecmuası yay., İstanbul 1986, s. 650.

³⁵ Kudûri, Ebu'l Hasen Ahmed b. el-Kudûri el-Bağdadi, *Kuduri Metin ve Tercümesi*, çev. Süleyman Fahir, İstanbul 1979, s. 70.

İnsan, dini ve dünyevi menfaatlerini hiçbir mahcubiyet ve meşakkat olmaksızın yerine getirmeyi ister. Bütün sıkıntı ve mahcubiyetlerin giderilmesi ihtiyaç sebeplerindendir.³⁶

2. Çeşitli Disiplinlerde İhtiyaç Kavramı

İnsanın varlığı ve mutluluğu ile yakın ilişkisi olan ihtiyaç birçok ilim tarafından kendi zaviyelerince ele alınmıştır. İktisatçılar açısından ihtiyaç en temel kavramdır. İnsanoğlu ihtiyaçlarından ekonomik faaliyetlerde bulunur. Hayatını idame ettirmek için ihtiyaçların giderilmesi gereklidir aksi halde kişiler huzursuz ve gergin olurlar.

İktisatçılar ihtiyacı, *"Bir ağrıyı, bir üzüntüyü, acı veren bir duyguyu azaltmaya, yok etmeye ya da hoşla giden bir duyguyu ya da hoşnutluğu ortaya çıkarmaya, korumaya ya da artırmaya elverişli olduğu var sayılan bir araçtan yararlanma isteği"* olarak ifade etmişlerdir.³⁷

Medeniyetin ilerlemesiyle hem yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmış hem de mevcut ihtiyaçlar çeşitlenmiş ve çoğalmıştır. Çoğalan ihtiyaçlar arasında faydalılar yanında sigara, alkol, uyuşturucu kullanma ihtiyacı gibi zararlılar da vardır. Kimi zaman ihtiyaçlar istismar edilir ve aşırı reklamların devreye girmesi ile gerçekte ihtiyaç olmayan şeylerde ihtiyaç olarak hissettirilir. Hatta acil karşılanması gereken zaruri ihtiyaçların geri plana itilmesine sebebiyet verdiği de olur. İktisatçılar ihtiyaçların sınırsız ve sürekli olduğunu, sınırlı olan kaynaklar ile bu durumun dengelenmeye çalışıldığını savunurlar. İktisatçılar toplumda yaşayan insanların, ihtiyaçlarını karşılamak üzere giriştikleri üretime ve elde edilen ürünün bölüşülmesine hâkim olan ilişkisel ilkeleri araştırırlar.³⁸

Antikçağ filozoflardan Epikuros'a göre insanın birçok ihtiyaçları vardır. Ancak bütün ihtiyaçlar karşılanamaz, doyurulamaz. Filozof, üç kategoriye ayırarak ihtiyaçları analiz eder. Bunlar sırayla hem doğal hem zorunlu olan ihtiyaç yani beslenme; doğal olup zorunlu olmayan bol bol beslenme ne doğal ne de zorunlu olan ise örneğin mevki sahibi olma ihtiyacıdır. Mutlu olabilmek için birinci kategori ihtiyacın karşılanması gerekir.³⁹

Ebu Bekir Razi'ye göre mutluluğa ulaşmayı engelleyen durumlardan biri insanın bulunduğu durumdan memnun olmayarak hep daha fazlasını

³⁶ *el-Mevsûatü'l-Fikhiyye*, "hâce", XVI, 257.

³⁷ Meffeo Pantaleoni, *"Principi di economia pura"*- Saf Ekonominin İlkeleri- 1889. Nakleden: Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi IX, 4519.

³⁸ Yaran, *age*, s. 17-18.

³⁹ Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 100-101.

istemesisidir. Nefis devamlı olarak sahip olduğu durumdan daha yüksek olanı arzulamakta ve ona ulaşmak için çalışmaktadır. Nefsi buna teşvik eden de akıl değil hevadır. Bu da tedavi edilmesi gereken bir hastalıktır.⁴⁰

İslam filozoflarından bir diğeri İbn Miskeveyh'e göre insanlar birbirine muhtaçtır. Birbirinden farklı kabiliyet ve yeteneklerle donatılmış insan hayatta tek başına var olamaz ve diğer insanların kendisindeki eksiklikleri tamamlamasına ihtiyacı vardır. İnsanlar toplumda birbirine yardım ederek dayanışarak hayatta kalma mücadelelerini sürdürürler. Ahenkli bir düzen oluşturabilmek için dağınık bireylerin düzen içinde kaynaşmasına ihtiyaç vardır⁴¹

Psikoloji'de ihtiyaç terimi, bireyin hissettiği fizyolojik, psikolojik veya sosyal eksiklik şeklinde tanımlanır. Amerikalı psikolog Abraham H. Maslow (1908-1970) "*Hayatta motivasyon ihtiyaçlara bağlıdır*" demiştir.⁴²

Abraham Maslow ihtiyaçlar arasında hiyerarşik sıralama yapar. İnsanın ihtiyaçlarını basamaklı bir yapı arz eden piramide benzetir. En alt basamakta açlık, susuzluk gibi fizyolojik ihtiyaçlar daha sonra sırayla güvenlik, ait olma ve sevgi, değer-başarı-kendine saygı ihtiyacı gelir. Piramidin en üst tepesinde kendini gerçekleştirme aşaması yer alır. Piramidinin en üst basamağını oluşturan kendini gerçekleştirme aşamasına herkes gelemeyebilir. Maslow'a göre insan; piramidin alt basamaklarında doyum sağlamadıkça bir üsttekine karşı güdülenmez. Bir alttaki ihtiyaç doyurulduktan sonra bir üstteki ihtiyaca karşı bir istek belirir. Bu şu duruma benzer. Bir gemi kazasında kendinizi bir adada buluyorsunuz. İlk ihtiyacınız açlık, susuzluk ve barınma ile ilgili olacaktır. Bu ihtiyaçları karşıladıktan sonra başka kimseler var mı diye diğer insanlarla ilişki kurmaya başlarsınız.⁴³

Din psikologlarının yanı sıra ilahiyatçılar ve teologlarda insanın din ihtiyacının altını çizerler. İnsanın yaratılışında yani fitratında bir din olgusu ve kutsala inanma ihtiyacı vardır.⁴⁴

İhtiyaçların öznel vasfı ve kişiden kişiye hem çeşidi hem de şiddeti bakımından farklılık göstermesi aslında ihtiyaç olmadan hatta bazen zararlı olan şeylerin ihtiyaç olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. İnsan

⁴⁰ Ebu Bekir Razi, Muhammed b. Zekeriyya b. Yahya er-Razi (v. 313/925) *et-Tıbbur-Ruhani*, çev. Hüseyin Karaman, İz yay. İstanbul 2004, s.129.

⁴¹ İbn Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed, *Ahlaki Olgunlaştırma*, çev. Abdülkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihad Tunç, Ankara 1983, s. 122.

⁴² Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat yay., Ankara 2000, s. 385.

⁴³ Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, s. 236.

⁴⁴ Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara, TDV, 2003 s. 81.

üzerinde ihtiyaç gibi etkili olan ama gerçek bir ihtiyacın özelliklerine sahip olmayan yönelimler “yalancı ihtiyaç” olarak adlandırılır.⁴⁵

Günümüzde çevre, yanlış arkadaşlar, sosyal medya ve özellikler reklamlar bireyin yalancı ihtiyaçlarının doğmasını körüklemektedirler.

3. Havâic-i Asliyye ile İlintili Kelimeler

İnsanın eksikliğini hissettiği durumlar için kullanılan ihtiyaç kavramı ile yakın ilişkisi bulunanlar zaruret, meşakkat, harec, maslahat, ruhsat gibi kavramlardır.

a. Zaruret

Zaruret, Arapça bir kelimedir ve kök harfleri “dr̄r” dir. Sözlükte caresizlik, muhtaçlık, yoksulluk, sıkıntı anlamlarına gelmektedir.⁴⁶ Diğer bir tanımda zaruret büyük, şiddetli ihtiyaç olarak verilmiştir.⁴⁷ Aynı kökten gelen ıztırar kelimesi de bir şeye mecbur olmak, ihtiyacı olmak anlamındadır. Zaruretle karşı karşıya bulunan kişiye ise muztar denir.

İmam Şafii el-Ümm’de yiyecekler bahsinde, muztarı “yanında açlığın şiddetini giderecek süt ve benzeri yiyecekler bulunmayan, açlığı da ölüm derecesine ulaşan kimse”⁴⁸ olarak tarif etmektedir. Bu kimse haram olan şeyden yiyebilir veya içebilir.

Cessas, ızdırar kavramını “insana açlıktan veya başka şeyden isabet eden ve kaçınılması mümkün olmayan zarar”⁴⁹ olarak ifade etmektedir.

Ali Haydar Efendi ise zarureti, “bir kimsenin memnuu tenavül etmediği takdirde, helakini müstezim olan hal” olarak tarif etmiştir.⁵⁰

Tehlikenin bertaraf edilmeyecek halde kesin olarak mevcut olması, kişinin bu işten caiz olan bir yolla kurtulma ihtimalinin olmaması halinde zaruretler, şer’an yasak olan şeyleri miktarınca mübah kılar.⁵¹

Zarûrinin çoğulu olan zarûriyyât ise beş temel hakkı korumaya yönelik olarak dinin muhafaza edilmesi, can emniyeti, ayrıca, akli, nesli ve malı korumaya matuf tedbirlerdir. Bunlar birincildir yani olmazsa olmaz kabilinden olan maslahatlardır.⁵²

⁴⁵ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, IX, 4519.

⁴⁶ Devellioğlu, Ferit, “zaruret” md, s. 1368.

⁴⁷ *el-Mevsûatü'l-Fıkhîyye*, “zaruret”, XXVIII, 191.

⁴⁸ Şafîî, Muhammed b. İdrîs, *el-Umm*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, II, 396.

⁴⁹ Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye: el-Matba'atü'l-Evkâfi'l-İslâmiyye, h. 1335 [1916] II, 311.

⁵⁰ Ali Haydar, *Dürrerul-Hükkam*, I, 79.

⁵¹ Bkz: Mecelle 21-22; Erdoğan, Mehmet, “*Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*”, s. 617.

⁵² Erdoğan, Mehmet, a.g.e., s. 617.

Zaruret, giderilmediği takdirde beş zaruri değerden birinin tamamen ortadan kalkması veya katlanılması güç ağır zararlar karşılığında söz konusu olduğundan ağır/şiddetli ihtiyaç diye nitelendirilmiştir. İhtiyaç ise zorluk ve meşakkatle gidermek suretiyle hayatı kolaylaştırma ve uygulamada genişlik sağlama düşüncesine dayanmakta olup ihtiyacın giderilmemesi sadece sıkıntı ve meşakkate sebep olur; bunun ötesinde insan hayatını temelden sarsacak ya da toplumsal düzeni tehdit edecek bir sonuç doğurmaz.⁵³

b. Meşakkat

Sözlükte zahmet, sıkıntı, güçlük, zorluk anlamlarına gelmektedir.⁵⁴ Meşakkat kelimesinin, ihtiyaçları temin edilmeyen insanın sıkıntıya düşmesi ve İslam'ın insan için sıkıntısız ve meşakkatsiz bir hayatı öngörmesi noktasında ihtiyaçla münasebeti bulunmaktadır.⁵⁵

İslam hukukunda bu kavram "teklifü mâlâ yutâk" bahsinde de geçer. Allah insanın kudretine göre teklifte bulunur. Bir kimsenin kudretinin üzerinde bir şey ile mükellef tutulmasına teklifi mâlâ yutak denir ki bu caiz değildir. "Allah sizin için kolaylık ister zorluk istemez"⁵⁶, "Allah üzerinize güçlük kılmak istemez"⁵⁷ ayetlerinde bu ifade edilmiştir.

Kişi ibadetleri yerine getirirken konforunu terk edip bir miktar zorluk yaşayabilir. Sıcak yatağından kalkarak, abdest alıp sabah namazını kılması kişi için biraz zor gelebilir ama sevap ve mükafatta ancak böyle kazanılır.⁵⁸ Bununla birlikte İslam dini meşakkat çekmeyi fazilet olarak kabul etmez. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın zorluk değil, kolaylık murad ettiği vurgulanır.⁵⁹ Kişi sabah namazına kalktığında ılık suyu mevcut ise soğuk suyla abdest alması onun faziletini artırmaz.

Hz. Peygamber kolaylaştırmayı teşvik eder ve zorlaştırmaya karşı çıkar.⁶⁰ Hz. Aişe, Hz. Peygamberin günah olmadıkça işlerin daima kolayını tercih ettiğini bildirir.⁶¹

⁵³ Çalış, "Zaruret", *DİA*, 44/ 141-142

⁵⁴ Devellioğlu, Ferit, "meşakkat", s. 730.

⁵⁵ Bkz. Abdülbâki, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfazi'l-Kurani'l-Kerim*, 'şkk' md., Çağrı yay., İstanbul 1987, s. 385.

⁵⁶ Bakara 2/185.

⁵⁷ Maide 5/6.

⁵⁸ Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, M.Ü.İ.F.V. yay., İstanbul 2013, s. 210.

⁵⁹ Bakara 2/185; Nisa 4/28; Maide 5/6.

⁶⁰ Buhari, "İlm", 11.

⁶¹ Buhari, "Menakıb", 23.

c. Harec (حرج)

Bu kavramda sıkıntı anlamında kullanılır. Kişinin bedeninde veya malında ilave (*zaid*) bir meşakkate sebep olmaktır. Ruhsat, azimet, meşakkat, zaruret, hâcet kelimeleri bu kavramla yakından ilgili terimlerdir.⁶²

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de Harec kelimesini on üç defa zikreder.⁶³ Bu ayetlerde üç ayrı manada olan haraç kelimesi şüphe, darlık ve günah anlamlarında kullanılmıştır.

Sıkıntı veren yani zorluğa (*harec*) sebep olan durumlar kolaylaştırılmıştır. İslam'da zorluk (*harec*) içeren teklif yoktur. Meşakkat kavramında da ifade edildiği gibi ilahi emirleri yerine getirirken bireyin yaşadığı bazı sıkıntılar neticesinde sevap kazanılır, kul bu manada sorumluluklarını yerine getirirken mazeretlere sığınamaz. Buradaki sıkıntılar fıkhi manada mükellefiyetleri düşürecek derecede büyük sıkıntılar sayılamaz.

d. Maslahat

Maslahatın, Türkçe 'deki ihtiyaç kelimesiyle yakın münasebeti vardır. Sözlükte maslahat kelimesi yarar, fayda manalarına gelmektedir. Usul-i fıkihta, maslahat kavramı, celbu'l-menfe'a ve def'u'l-mefse'de menfaatin alınması zararın yok edilmesi anlamında kullanılmaktadır. Bu kavramın çoğulu mesalihdir.⁶⁴ Maslahatın müradifleri olarak kaynaklarda ma'na, hayr, nef, hasen, taât, 'urf gibi kelimeler verilir.⁶⁵

Maslahatın çeşitli tanımları bulunmaktadır. En yaygın olanı şudur: Maslahat, faydalı olanın elde edilmesi ve zararlı olanın giderilmesidir. Tanımda yer almamış da olsa faydalı olanın tespitinde yani maslahatın belirlenmesinde şeri hükümlerin esas alınması gerektiği İslam âlimlerince vurgulanmaktadır. Gazzali'ye göre maslahat, dinin insanlar için gözettiği maksatlar veya insanlar için sağlanmasını amaçladığı faydalardır. İslam'ın temel maksatları dinin, canın, aklın, neslin ve malın muhafazasıdır. Dolayısıyla bu beş aslı muhafazaya yönelik şeyler maslahat, aykırı şeylerde mefseddettir.⁶⁶ Maslahatla ilgili çalışma yapan bütün İslam âlimleri kişisel ve sübjektif fayda anlayışının, dinin hükümlerinin önüne geçirilmemesi

⁶² *el-Mevsûatü'l-Fıkhîyye*, "Harec", XVII, 168-170.

⁶³ Bkz. Abdülbaki, Muhammed Fûad, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 196.

⁶⁴ Karaman, Fikret ve diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 410.

⁶⁵ Haçkalı, Abdurrahman, "Şer'i Hükümlerin Genel Amaçları", İslam Hukuku El Kitabı, Ankara 2012, s. 243.

⁶⁶ Gazzali, *el-Mustasfâ I*, s.287.

gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Bu nedenle maslahatı, İslam'ın getirdiği genel ilkeler, maksatlar ve hükümler ışığında değerlendirmişlerdir ve objektif kriterleri de belirlemeye çalışmışlardır.⁶⁷

e. Ruhsat

Sözlük anlamı izin, müsaadedir. Fıkıh terimi olarak bir özür sebebiyle ve sınırlı olarak konulmuş geçici hafifletirilmiş hükümdür. Bu özür meşakkat, ihtiyaç veya zaruret sebebi ile ortaya çıkmış olabilir.⁶⁸

Ruhsat, asli hükmü icbari olmaktan muhayyerliğe nakletmektedir. Ruhsat külli asıldan istisnai bir hükümdür. Ruhsatın çeşitleri ise şunlardır.

i. Haram bir fiili işlemeye müsaade ruhsatı: Kısaca yapma ruhsatı olarak da ifade edilen bu çeşit ruhsatta zaruret halinde kişinin haram bir fiili işlemeye izin verilmesidir. Örneğin ölüm tehdidi altında bulunan bir Müslümanın inancını diliyle sözlü inkâr etmesidir. Aslında yüreği iman dolu olduğu halde canını kurtarmak için bu sözü söylemiş bulunmaktadır. Susuzluktan ölecek olanın susuzluğunu gidermek için zaruret miktarınca şarap içmesi gibi. Çünkü insanın bedeni emanet olarak verilmiştir. Kişi emanete gereken ihtimamı göstermediğinden dolayı sorumlu olur. Hanefiler bu ruhsat çeşidini iskat (düşürme) ruhsatı olarak ifade etmektedirler. Çünkü asli hüküm kalkmış ve ortada seçenek kalmamıştır.⁶⁹ Bazı fakihlere göre ise kişinin azimetle hareket ederek ikrah altında Allah'ı inkâr etmeyerek şehit olması daha faziletlidir.⁷⁰

ii. Kesin emredilen bir fiilin/ farzın yapılmamasının mübah hale gelmesi: Örneğin Ramazan ayında farz olan orucun yolcu ve hasta için edasının farz olmaması. Hanefiler'e göre bu ruhsat türüne "terfih ruhsatı" adı verilir. Çünkü asli hüküm bakidir, yok olmamıştır.⁷¹

iii. Kıyasa, genel kurallara aykırılık teşkil etmesine rağmen insanların ihtiyaç duydukları selem alışverişi gibi bazı akitlerin meşru kabul edilmesi.⁷²

Görüldüğü gibi ruhsat kavramının ihtiyaç ve zaruret kavramları ile pek yakın münasebeti vardır ve usul kitaplarında bu konu ayrıntılı incelenmiştir.

Ruhsatın, ihtiyacın bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır.⁷³ Diğer bir

⁶⁷ Haçkalı, Abdurrahman, a.g.e., s.244.

⁶⁸ *el-Mevsûatü'l-Fıkhîyye*, "Hâce", XVI, 248; Karaman, Fikret ve diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 561.

⁶⁹ Zeydan, Abdülkerim, *el-Veciz fi Usûlü'l-Fıkh*, Beyrut 1434/2013, s. 40-43.

⁷⁰ Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, s. 178.

⁷¹ Zeydan, *el-Veciz*, s. 42.

⁷² Şatıbî, *el-Muvafakât*, s. 22

⁷³ *el-Mevsûatü'l-Fıkhîyye*, XVI, 248.

ifade ile sadece ihtiyaç alanına özel olması ruhsatların özelliklerinden biridir.

Ruhsatların meşru kılınması cüzi vasıfta olmakta ve sadece ihtiyaç anında devreye girmektedir. Su bulunmadığı için teyemmümle abdest alan kimse suya kavuşunca su ile abdest alması ya da yolculuğu bittiğinde namazlarını tam kılması ve farz olan orucu tutmaya devam etmesinde olduğu gibi. Bununla birlikte ruhsat kavramı içinde yer alan; meşakkat olmaksızın külli asıldan istisna edilmiş haciyat esasına dayanan ruhsatlarda bulunmaktadır. Karz, mudarebe, müsakat, musarrât hadisinde sözü edilen sağılan süt karşılığında bir sa hurma verilmesi gibi örnekler bu kapsamdadır. Hacı asıla dayanması sebebiyle ruhsatın hakiki anlamı ile ortak olup onun hükmüne bağlanmaktadır.⁷⁴

4. Hâcet (İhtiyaç) ve Zaruret Arasındaki Farklar

İhtiyaç ve zaruret arasındaki fark ihtiyacın meşakkat hali olsa bile zarurettten daha aşağı bir mertebede olması ve karşılanmadığı durumda helak ile sonuçlanmamasıdır.⁷⁵

Haram liaynihi olan yasaklar sadece zaruret halinde mübah olur. İçki içmek, meyte yemek, domuz eti yemek gibi. Haram ligayrihi ise hâcet zamanında mübah olabilir.⁷⁶

Zarurette zorlayıcı, zorunluluk üzerine bina edilmiş bir hal varken, hâcette ise maksadı elde edebilmek için kolaylaştırma haline ve isteğine dayanan bir hal bulunmaktadır.⁷⁷

Zaruret hükümleri sürelidir, hâcette ise zarurettten farklı olarak geçici olmayan devamlılık hakimdir.⁷⁸

5. İhtiyaç- Gaye Problemi- Makâsıdu's-Şeria İlişkisi

"Makâsıdu's-Şeria" kavramını Allah'ın hüküm tesisindeki gayeleri olarak anlayabiliriz.⁷⁹ Din, insanların dünya ve ahirete yönelik maslahatlarını temin etme gayesine matuf olarak gönderilmiştir.

Makasıdu's-şeria kavramını Cüveyni (v.478) ilk kez ele almıştır. Daha sonra Gazzâli (v.505), Razi (v.606), Âmidi (v.631), İzz b. Abdisselam (v.660) öğrencisi Karafi (v.684), Tufi (v.716) ve daha pek çok âlim bu konuda eserler vermiştir. Makasıd düşüncesi Şatıbî (v.790) ile zirveye çıkmış, kendinden

⁷⁴ Şatıbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa, *el-Muvafakat I*, Daru'l- İbni'l-Affan 2006, s. 468.

⁷⁵ *el-Mevsûatü'l-Fıkhıyye*, "hâce", XVI, 247.

⁷⁶ Ahmed Kâfi, *el-Hacetü's-Şer'iyyetü Hududuha ve Kavaiduha*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s.41

⁷⁷ Ahmed Kâfi, *el-Hacetü's-Şer'iyyetü Hududuha ve Kavaiduha*, s.43-44.

⁷⁸ Ahmed Kâfi, *el-Hacetü's-Şer'iyyetü Hududuha ve Kavaiduha*, s.44-46.

⁷⁹ Şatıbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa, *el-Muvafakat II*, Daru'l- İbni'l-Affan 2008, s. 7-8.

önce başkalarının yapamadığı geniş bir incelemeyi gerçekleştirmiştir. Son dönemde Dıhlevi (v. 1176/1762), İbn Aşûr (v. 1284/1868), Raysuni gibi âlimler de bu konuda çalışma yapmıştır.

İslam'a göre Allah'ın istediği iyi insanın iyi Müslüman manasında olduğu düşünülürse dinin gönderiliş gayesi ve buna bağlı olarak fıkhıdaki düzenlemelerin hedefi ve gayesi insanların dünya-ahiret mutluluğunu sağlamaktır. Bu durum İslam âlimleri tarafından da vurgulanmıştır.

Şatıbî, Muvafakat adlı eserinde dini hükümlerin gayesini insanların hem bu dünyada hem de ahiretteki maslahatlarını temin etmek olduğunu ifade etmiştir. İnsanın ahiret mutluluğunu elde etmesi bu dünyaya ait maslahatların gerçekleşmesine bağlıdır. İnsan hayatının devam etmesi için usulde zaruriyat ve haciyat denilen (birinci ve ikinci derecedeki) ihtiyaçlarının temin edilmesi gerekir.⁸⁰ İnsanoğlu da bu ihtiyaçlarını Allah Teala'nın insanlar için yarattığı nimetler çerçevesinde karşılar.⁸¹

Maslahat ve ihtiyacın yakın anlamlı olmasından dolayı maslahatın ya da ihtiyaçların fakihlerce üçlü bir taksime tabi tutulduğu görülmektedir. Bu bağlamda ihtiyaçlar zaruriyyat, haciyat ve tahsiniyyat olarak sınıflandırılmaktadır.⁸²

Zaruriyyat, yok olduğu zaman diğer maslahatlar da doğru yürüyemez, fesat ve karışıklık başlar, hayat sona erer.⁸³

Zaruriyyatin ilki dinin koruması için, iman esasları konmuştur. Bunların yanında İslam'ın esaslarından olan namaz, oruç, hac, zekât farz kılınmıştır.⁸⁴ Bu saydığımız temel esasların yerine getirilmesiyle din ayakta durur, cemiyet hayatı doğru ve düzenli olur. Nefsin (can, hayat) muhafazası için ona kastedenlere cezalar konmuştur. Kuran-ı Kerim'de "Kısasta sizin için hayat vardır⁸⁵..." buyrulmuştur. Bunun için kasten birini öldürene kısas cezası tatbik edilir. Aklın muhafazası için sarhoşluk veren içki ve uyuşturucu maddeler yasaklanmış ve bunları kullananlara had cezası öngörülmüştür. Nesli muhafaza için zina haram kılınmış, zina iftirası yasaklanmıştır. Evlilik teşvik edilmiştir. Malın muhafazası için hırsızlık, yol kesme, gasb, faiz v.s. gibi gayri meşru yollardan mal elde etme yasaklanmış, sefih ve mecnunun

⁸⁰ Şatıbî, *el-Muvafakat II*, s. 9.

⁸¹ Bakara 2/29.

⁸² Şatıbî, *el-Muvafakat II*, s. 17.

⁸³ Baktır, Mustafa, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, Akçağ yay, ts., s. 177.

⁸⁴ Şatıbî, *el-Muvafakat II*, s. 19.

⁸⁵ Bakara, 2/179.

harcamalarını kontrol için hacr uygulanmıştır.⁸⁶

Kişinin hissedilir bir anlamda sıkıntıya düşmemesi için lazım olan gereksinimler hâciyattır. Hâciyyat; ibadetlerde, âdetlerde, muâmelelerde ve cinayetlerde olur.⁸⁷ Şatıbî bunların her birine örnekler verir. Hastalık ve yolculuk halinde bazı ibadetler meşakkatli olabilir. Bunun için ruhsatlar getirilmiştir. İnsan tabiatı pis ve kötü gıda maddelerinden tiksindir. Tabiatta bulunan temiz varlıklardan yararlanmak ister. Bunun için avlanmak ve temiz yiyecek ve içeceklerden, meskenlerden, binitlerden yararlanmak mübah kılınmıştır. Hacıyyatın muamelatla ilgili örnekleri mudarebe, müsakat, selem gibi akitlerdir. Cinayet davalarında kan, leke gibi emarelerin ispat vasıtası olarak esas alınması, kâtilin âkilesine diyet ödetilmesi de hacıyyat meselelerindedir.⁸⁸

Sıkıntıya düşmeyen kişinin bununla birlikte daha konforlu ve iyi bir yaşam standardına sahip olmasına yarayan gereksinimler tahsiniyattır. Şatıbî'ye göre güzel âdetleri benimsemek, akl-ı selimin uzak duracağı kirli hallerden kaçınmak tahsiniyattandır. İbadet esnasında necasetten uzak olmak, pis şeyleri yememek, israf etmemek, sadaka gibi Allah'a yaklaştıracı ibadetleri yapmak bu gruba girer.⁸⁹

İhtiyaçlar arasında bir sıralamaya gidilmesinin sebebi birini öncelemek gerektiğinde ilk sırayı hangisinin alacağını tespit etme gayesidir.

B. İnsanın Asli İhtiyaçları (Havâic-i Asliyye) ve İhtiyacın Genel Hukuk Kurallarına Etkisi

İnsanın çok çeşitli ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaç kalemlerini sınırlamak ve saymak mümkün değildir. Kişinin ihtiyaçları zamana, mekâna göre farklılık arz edebilir ve bu ihtiyacın şiddeti farklı derecelerde olabilir. İslam fıkhi ihtiyaçların giderilmesini doğal karşılar. Fakat bunun helal yollardan ve israfa kaçmamak gibi birtakım ilkelere bağlamıştır. İnsanın kendi hayatını tehlikeye atması ve ihtiyaçlarını karşılamayı terk etmesi kendine zulüm olur. Hz. Peygamber âdeta insanın asgari ihtiyaçlarının alt seviyesini tespit ettiği bir hadisinde bu ihtiyaçları "oturacağı ev, avretini örten elbise, katıksız ekmek ve su"⁹⁰ olarak sıralamaktadır.

Hayatın genelinde olduğu gibi ibadet hayatında da meşakkat ve sıkıntının değil huzurlu bir ibadet hayatının hedeflendiği görülmektedir.

⁸⁶ Zeydan, *el- Veciz*, s. 300; Şatıbî, *el-Muvafakat II*, s. 20.

⁸⁷ *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, XVI, 250; Şatıbî, *el-Muvâfakât II*, 21.

⁸⁸ Şatıbî, Ebu İshâk İbrahim b. Mûsâ (v. 790/1388), *el-Muvâfakât II*, Kahire 2003, s. 22.

⁸⁹ Şatıbî, *el-Muvâfakât*, s. 23.

⁹⁰ Tirmizi, *Zühd*, 30.

İhtiyaç merkezli olarak İslam dininin kolaylaştırma ilkesinin istisnai özel hükümler getirdiğini biliyoruz. Burada önemli ihtiyaç kalemlerine dikkat çekerek ihtiyacın genel hukuk kurallarına etkisini ele alacağız.

1. İhtiyacın İbadetlere Etkisi

İslam dini temizlik üzerinde oldukça durur. Temizliği ibadetlerin ön şartı kabul eder. Kişinin maddi ve manevi temizliğe dikkat etmesini ister. Allah temizliğe özen gösterenleri sever.⁹¹ Hz. Peygamber'de "Temizlik imanın yarısıdır"⁹² buyurarak temizliğin önemini vurgulamıştır. Temizlik kişinin asli ve insani ihtiyaçlarından olmakla birlikte bu ihtiyacın giderilmesinde de her şeyde olduğu gibi israftan kaçınılmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber bir gün ashaptan birine; "Ya Sa'd! Bu israf nedir?" buyurdu. Sa'd da: "Abdestte israf olur mu?" diye sorunca, Rasulullah (s.a.v.): "Evet, akan bir nehir üzerinde de olsan (normal miktarın üzerinde) su harcama halinde abdestte israf olur." buyurmuştur.⁹³

Namaz ibadetinin hazırlık şartlarından biri necasetten taharettir. Bu namaz ibadeti esnasında beden, elbiselerin ve namaz kılınan yerin temiz olması demektir. Bu şart imkânsızlıklara bağlı olarak kimi zamanlarda yumuşatılmış veya kaldırılmıştır. Yollardaki necis çamur ve topraklar, eğer onlardan kaçınılması zor ise bunlara sürünmüş kıyafet ile namaz kılınabilir. Bu "İş daralınca genişler" kaidesine dayanmaktadır.⁹⁴

Suyun bulunmadığı ya da kullanılması önünde bir engel bulunduğu teyemmüm edilir.⁹⁵ Kur'an-ı Kerim'de:

"... ve su bulamamış iseniz temiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinizi ve ellerinizi onunla mesh edin"⁹⁶ buyrulmaktadır.

Abdest veya gusül için bedelsiz su temin edemeyen birisi eğer normal fiyattan su temin ediyorsa ve imkânı varsa bu yola başvurur. Fakat sudan fahiş fiyat talep edildiği takdirde parası olsa da onu satın almak zorunda değildir. Bu durumda teyemmüm edebilir.⁹⁷

Teyemmüm, ibadetleri yapabilmemiz için İslam dininin getirdiği bir kolaylıktır.

Namaz ibadetinde hastalık halinde namaz mükellefiyetine birtakım

⁹¹ Bakara 2/222.

⁹² Müslim, Taharet, 1.

⁹³ İbni Mace, Taharet, 48/425.

⁹⁴ Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Bahadır, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, I, s. 123

⁹⁵ Mevsilî, *el-İhtiyar*, I, s. 20

⁹⁶ Maide, 5/6

⁹⁷ Mevsilî, *el-İhtiyar*, I, s. 22

kolaylıklar getirilmiştir. Ayakta duramayan oturarak, oturmaya takati olmayan ise yattığı yerden ima ile namaz kılabilir.⁹⁸ Yolculuk halinde dört rekâtlı farz namazlar iki rekât olarak kılınır.⁹⁹ Cuma namazı yolculara, hastalara ve kadınlara farz değildir.¹⁰⁰ Bunlar genel hükümden istisna edilmiştir. Ramazan ayını oruçlu geçirmek mükellef Müslümanlara farzdır. Ancak hastalık ve yolculuk olmak üzere bazı mazeretler orucun sonraya bırakılmasına izin verir.¹⁰¹

Fitre mükellefiyetinde de ihtiyaç dikkate alınmıştır. Hanefilere göre temel ihtiyaçlarından fazla nisap miktarı malı olan kimse fitre vermekle mesuldür.¹⁰²

Zekât, ihtiyacın en fazla dikkate alındığı bir ibadettir. Zekât fakirin hakkını teslim etmektir¹⁰³ ve bu anlamda farz bir emirdir. Zekât verilecek malın hâcet-i asliyeden fariğ olması gerekir.

Hac ile ilgili ayette¹⁰⁴ belirtildiği gibi gücü yetene (*istitâa*) farz olan bir ibadettir. Hz. Peygamber'e "*Haccı ne vacip (farz) hale getirir?*" diye sorulmuş o da "*yol azığı ve binek*"¹⁰⁵ diye cevap vermiştir. Haccın farziyeti için şart sayılan binek ve yol azığı asli ihtiyaçlardan sonra gelir. Yani asli ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra bu imkânlara sahip olana hac farz olur.¹⁰⁶

Görüldüğü üzere ihtiyacın ibadetler üzerinde çeşitli etkisi bulunmaktadır.

2. İhtiyacın Haram Alana Etkisi/ Zaruret Halinde Haramların Mübah Oluşu

İnsanın hayatını devam ettirebilmesi için öncelikle besine ihtiyacı vardır. İnsanın rızkını veren Yüce Allah'tır.¹⁰⁷ Allah Teala kâinatta pek çok temiz ve tayyib nimetler yaratmıştır.¹⁰⁸ Gökten yağmur yağdırmış, yerden nebatat ve meyveler çıkarmış¹⁰⁹, hayvanları insanlara musahhar kılmıştır¹¹⁰.

⁹⁸ Mevsilî, a.g.e., s. 76

⁹⁹ Mevsilî, a.g.e., s. 79

¹⁰⁰ Mevsilî, a.g.e., s. 82

¹⁰¹ Mevsilî, a.g.e., s. 134-135

¹⁰² Mevsilî, *el-İhtiyar*, I, s. 123-124

¹⁰³ Zariyat, 51/19

¹⁰⁴ Al-i İmran, 3/97

¹⁰⁵ Tirmizi, Hac, 4

¹⁰⁶ Mevsilî, a.g.e., s. 140

¹⁰⁷ Bakara 2/3, Yunus 10/31, Taha 20/81, Sebe 34/24.

¹⁰⁸ Bakara 2/172.

¹⁰⁹ Fatır 35/27.

¹¹⁰ Yasin 36/72.

İnsanoğlu da bu nimetlerin helalinden yemekle mükelleftir.¹¹¹

İslam'da, domuz etinin yenilmesi ve sarhoşluk veren içkilerin içilmesi büyük günahlardan sayılmış ve haram kılınmıştır.¹¹² Kişi haram olan bir maddeyi yemediği veya haram olan bir şeyi içmediği zaman helak olacaksa yani ölecekse bu zaruret halinde ölmeyeceği kadar o haram maddeyi yemesi veya içmesi haram değildir. Zaruret halinde haram, mübaha dönüşmüştür.¹¹³

İslam, kişinin sağlıklı ve güçlü olmasını ister. İslam'da asıl olan hastalıktan önce sağlığın korunmasıdır. Hz. Peygamber insanların çoğunun kıymetini bilemedikleri sağlık nimetinde aldandıklarını¹¹⁴ ifade ederek sağlığın korunmasının önemine dikkat çekmiştir.

Bu bağlamda sağlığın korunması havâic-i asliyye kavramı içinde değerlendirilebilir.

İslam, insan vücudunda mahremiyet sınırları belirlemiş, başkalarının; vücudunun bu sınırlar dâhilinde kalan kısmına bakmasını ve başkalarına vücudunun bu kısımlarını açmasını haram kılmıştır. İhtiyaca binaen doktor, sünnetçi, ebe vb.'nin yanında ihtiyaç miktarı ile sınırlı açılacağı ve buralara bakılabileceği kabul edilmiştir.¹¹⁵

İnsanın giyinmesi için kullandığı elbiseleri havâic-i asliye kapsamındadır. İslâm, giyim-kuşam konusunda bazı temel kriterler belirlemiştir. Bunların başında setr-i avret gelmektedir. Kibirlenme, karşı cinse benzeme, gayri müslimlere benzeme, israf gibi unsurlar dışında İslam'ın giyim tarzına müdahale etmediği görülür. Vücudun örtülmesi istenen kısımları bunu sağlayan hemen her türlü temiz madde ile örtülebilir. Yalnız erkeklerin ipek giymesi¹¹⁶ ve altın takması yasaklanmıştır.¹¹⁷ Hz. Peygamber, cahiliye dönemindeki bir savaşta burnu isabet aldığı için gümüşten yaptırdığı yapay burnu koku yapan Arfece'ye altından burun yaptırmasını söylemiştir.¹¹⁸ Altın kullanma yasağı ile ilgili genel hükümden yapılan bu istisnada ihtiyaç etkili olmuştur.¹¹⁹

Türkçe "faiz" olarak kullanılan Arapça'da ribâ kelimesi ile ifade edilen

¹¹¹ Maide 5/88.

¹¹² "Allah size ancak ölüyü (leşî), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı" Bkz: Bakara, 2/173; Nahl 16/115; Mâide 5/3; En'âm 6/145; İçkinin haramlığı için Bkz: Maide 5/90-91

¹¹³ Bkz: Mecelle Md:21-22; Bkz: Bakara, 2/173.

¹¹⁴ Buhari, Rikak 1.

¹¹⁵ Mevsilî, *el-İhtiyar*, IV, s. 154

¹¹⁶ Buhari, Libas, 25-27.

¹¹⁷ Ebu Davud, Libas, 14; Nesâî, Zinet, 40

¹¹⁸ Tirmizi, Libas, 31

¹¹⁹ Mevsilî, *a.g.e.*, s. 159

kavram borç işlemlerinde ve alışverişte karşılığı bulunmayan hakiki veya hükmî fazlalık demektir.¹²⁰ İslam'da faiz/riba kesinlikle yasaklanmıştır. Haramlığı kitap ve sünnetle sabittir.¹²¹ Kuran'da Yüce Allah Bakara suresinde alış-verişin helal, faizin haram olduğunu, faizin bitip tükeneceği fakat sadakaların bereketli olacağını, faizin bırakılması gerektiğini¹²² bildirmiştir.

Zaruret hâlinde faiz mübah olur, bu durum diğer haramların mübaha döndüğü zaruret hali ile sınırlıdır. Fakat bu noktada unutulmaması gereken faizi veren açısından haramlık olma durumu devam eder.

Barınma, mesken ihtiyacı insanın en temel ihtiyaçlarından olduğu muhakkaktır. Fakat bu ihtiyaç nasıl ve hangi yollarla giderilecektir? Barınma ihtiyacının karşılanmasında faizli kredi kullanımı caiz midir?

Günümüzde barınma ihtiyacı kira ile de karşılanabilmektedir. Ev sahibi olmak için karz-ı hasen işletilebilir. Bunların hiçbirinin çare olmadığı durumlar için faiz mübah sayılabilir mi sorusuna şöyle cevap verilir. Faizin İslam nazarında mübah sayılması meselesini ele alırken zaruret halini net olarak ortaya koymak gerekir. Bu hususta da faizi domuz eti veya içkinin mübah olduğu zaruret hali ile karşılaştırmak gerekir. Faizi de buna benzeterek kişi faiz almadığı zaman ölüm derecesinde zaruri bir durumda kaldığında miktarınca takdir edilerek faizle para veya mal alınabilir. Paranın faize yatırılması ve oradan nemalanma meselesi ise bunun tamamen dışındadır. Burada ruhsat yoktur çünkü faizden gelir etmek isteyen kişi darda kalmamıştır. Ayrıca ev, araba almak, evlenmek, diğer benzeri harcamalar için faizle para alınmaz. Bunlar ölüm derecesinde zaruret hallerinden değildir.¹²³

Elmalılı H. Yazır, (zikrettiğimiz hususlarla ilgili) zaruret halinde faizin mübahlığını toplumun geneli için değil o duruma düşen fert için geçerli görülmesinin altını çizmiştir.¹²⁴

3. Diğer Alanlar

Burada aile, miras, borçlar, ceza hukuku alanlarında ihtiyacın hükme konu olduğu örnekler yer verilecektir.

Evlilik asli ihtiyaçlardandır. İnsan neslinin onurlu bir şekilde devamı

¹²⁰ Özsoy, "Faiz", *DİA*, 12/ 110; bkz. M. Erdoğan *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* s. 480

¹²¹ Mevsilî, *el-İhtiyar*, II, 30-32.

¹²² Bkz: Bakara 2/275-276, 278-279

¹²³ Senhûri, Abdurrezzak Ahmed, *Masadiru'l-Hak*, Daru'l-Fikr, III, 242; bkz. Çeker, Orhan, *Fıkah Dersleri*, Ensar yay, 6. baskı, s. 109

¹²⁴ Elmalılı, H. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Eser yay, II, 955.

evlilik kurumunun varlığına bağlıdır. Evlilik birliğinde koca, kendi nafakası yanında karısının nafakasını da temin etmekle yükümlüdür.¹²⁵ Nafaka kadının ihtiyacını karşılamalıdır. Nafakanın çerçevesi genelde müstakil konut, yiyecek ve giyecek olarak çizilir.¹²⁶

Miras hukukunda da ihtiyaç önemli bir unsurdur. Ölen birisinin miras olarak taksim edilecek malı, tekfin masrafları ve borçlarından fazla olarak kalan malıdır.¹²⁷

Borçlar hukukunda da insanların ihtiyaçlarına binaen genel kuralların yanında istisnai hükümlerde getirilmiştir. Selef de deneni selem akdi, bedeli peşin alıp malı daha sonra teslim etmek üzere yapılan bir satış akdidir. Selem akdi vadeli bir alış-veriş türüdür. Selem henüz mevcut olmayan bir şeyin satışındır. Madumun yani henüz mevcut olmayan bir şeyin satımı ise genel hükümlere göre caiz değildir. Fakat insanların selem türü akitlere ihtiyaçları olduğundan dolayı meşru kılınmıştır.¹²⁸ İhtiyaca binaen meşru kılınmış olması meşruiyeti hakkında nas bulunmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Müdayene ayetinin¹²⁹ delaleti yanında Hz. Peygamberin hadisleri¹³⁰ de onun meşruiyetine delildir.

İnsanların bütün ihtiyaçlarını bizzat temin ve tatmin etmeleri mümkün değildir. Onun için bazı ihtiyaçların giderilmesinde vekâlet müessesesine ihtiyaç duyulmuştur.¹³¹

Vedia akdinde de ihtiyaç gözetilmiştir. Vediayı teslim alan muda (müstevda), kendisine emanet bırakılan malı muhafaza eder.¹³²

Ceza hukukunda da ihtiyacından dolayı hırsızlık yapan birisine ceza uygulamasında bu özel durumunu dikkate alan fakihler vardır. Ahmed b. Hanbeli aç kalıp da gıda ihtiyacından dolayı hırsızlık yapana normal zamanlardaki hırsızlık cezasını uygulamaz. Bu özel durumu bir nevi zaruret hali gibi değerlendirir.¹³³

Şahitliğin ispat vasıtası olması ile ilgili bazı özel olaylarda en az iki şahidin olma şartı aranmaz. Örneğin doğum olayında sadece bir kadının

¹²⁵ Kâsânî, el-Bedai', IV, s. 15

¹²⁶ Kâsânî, el-Bedai', IV, s. 24-25

¹²⁷ Kâsânî, el-Bedai', III, 219

¹²⁸ Mevsilî, *el-İhtiyar*, II, 34

¹²⁹ Bakara 2/282

¹³⁰ Buhari, Selem, 1-2

¹³¹ Kâsânî, a.g.e, VI, 22; Mevsilî, a.g.e., II, 156

¹³² Mergînânî, Ebu'l-Hasen Burhanüddin Ali b. Ebi Bekr el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye*, Daru's-salam, Kahire 2006/1427, III, 1241

¹³³ İbn Kudâme, Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, *el-Muğni*, el-Matbaatü's-selefiyye, Medine, ts, X, 288

şahitliği yeterli kabul edilir.¹³⁴

Necis maddenin karışması yüzünden fıkhen pis sayılan kuyu ve havuzların suyunun boşaltılarak temizlenmesi; akbaba, karga ve atmaca gibi yırtıcı kuşların artığı olan sularla taharet yapılabilmesi gibi hükümler “zaruret sebebiyle istihsan” yöntemiyle getirilmiştir.¹³⁵

Sıkıntılı ve meşakkatli durumlarda binit üzerinde farz namaz kılmanın câiz kabul edilmesi¹³⁶, ezan okuma imamlık gibi ibadet niteliğindeki fiiller için ücret almanın câiz kabul edilmesi¹³⁷, yer sıkıntısından aynı mezara iki kişiyi defnetmek¹³⁸ gibi birçok hüküm zaruretle açıklanmıştır.¹³⁹

Sonuç

İnsanın pek çok ihtiyacı vardır. Fakat bu ihtiyaçlar sınırsız ve sonsuz değildir. Sonsuz olan insanın arzularıdır. Bu da insanın zayıf, aceleci ve hırslı yaratılmış olmasından kaynaklanır. İnsan bu eksi yönlerinin farkında olmalı, kamil insan olma yönünde çabalamalıdır.

Pek çok bilim dalı, kendine has terim olarak ihtiyaca farklı bakış açılarıyla yaklaşmıştır. Ortak olarak buldukları nokta ise ihtiyacı giderme ile mutluluk arasındaki ilişkidir. İslam dininin koyduğu hükümler insanın dünyevi ve uhrevi maslahatlarını(fayda) gerçekleştirilmesine, mutlu ve huzurlu olmasını temine yöneliktir. Genel olarak insanın hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan yiyecek- içecek, giyecek ve ilaç gibi şeyler olarak tarif edilen havâic-i asliyye’ye fıkıh kitaplarında sanatkarların aletleri, binek hayvanları(araç) ve hizmetli gibi hayatı kolaylaştırmaya yönelik gereksinimlerin de dahil edildiği görülmektedir. Bu hususta da havâic-i asliyye kavramının, şeri hükümlerin korumayı ve gerçekleştirilmeyi gaye edindiği ve zaruriyat, haciiyat ve tahsiniyat şeklinde sınıflandırılan maslahatların(menfaat) tamamını içine aldığı anlaşılmaktadır.

Giderilmediğinde insan hayatını temelden sarsacak, ölümüne sebep olacak ya da toplumsal düzeni tehdit edecek sonuçlar doğuran maslahatlar zaruriyat, insanın hayatını sıkıntıya düşmeden kolaylık içinde sürdürebilmesi için gereksinim duyduğu maslahatlar da haciiyat olarak tarif edilmiştir. Tahsiniyat ise haciiyat seviyesinin altında olan hayatı

¹³⁴ Mevsilî, *el-İhtiyar*, II, 140

¹³⁵ Mevsilî, *el-İhtiyar*, I, 17-18; Ebu Zehra Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi*, Fecr yay, Ankara 1986, s. 231.

¹³⁶ Mevsilî, *el-İhtiyar*, I, 88.

¹³⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, II, 60, 302.

¹³⁸ Mevsilî, *el-İhtiyar*, I, 96.

¹³⁹ Çalış, “Zaruret”, *DİA*, 44/ 141-144.

güzelleştirmeyi hedefleyen tamamlayıcı ve mükemmeli sağlayıcı faydalar olarak tanımlanmaktadır.

Zaruriyat düzeyinde olan maslahatların miktarı ve süresiyle sınırlı olarak haramları (haram liaynihi'de dahil) mübaha dönüştürmektir. Başka yiyecek ve içecek bulamayanların, ölmeyecek kadar meyte (leş) yemesi, içki içmesi, inkâr sözünü söylemediğinde ölümle tehdit edilenin küfür sözünü sarf etmesi örnekleri verilebilir.

Haciyat düzeyinde maslahatlar ise ligayrihi olan haramları mübaha dönüştürmektedir. Muayene için kadının avret mahalline bakılması gibi. Tahsiniyat düzeyindeki maslahatların ise haramları mübahlara dönüşünde bir etkisi bulunmamaktadır.

Öte yandan maslahatların ibadetlerde kısaltmaya, edasını ertelemeye, muamelatta genel hükümlerin aksine ruhsatlar çıkarmaya etkisi bulunmaktadır. Örnek olarak; yolculukta, dört rekatlı namazların iki rekât kılınması, orucun edasının ertelenmesi ve selem akdinin meşru kılınması verilebilir.

Genel anlamda havâic-i asliyyenin haramlar üzerinde etkisi Allah'ın insana güçlük dilememesi ve kolaylık istemesi ilkesinin sonucudur.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

3. Finansman/Destek:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

4. Katkı Oranı Beyanı:

Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan etmektedirler.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

KAYNAKÇA

- ABDÜLBÂKİ, Muhammed Fuâd. el-Mu'cemü'l-müfehres li elfazi'l-Kurani'l-Kerim. İstanbul: Çağrı yay, 1987.
- AHMED KÂFİ, *el-Hacetü's-Şer'iyyetü Hududuha ve Kavaiduha*, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.
- ALİ HAYDAR EFENDİ. Durerul-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm (Şerhu Kavaidi'l-Külliyeye), I-IV, İstanbul, 3. Baskı, h.1330.
- ATAR, FAHRETTİN. Fıkıh Usûlü, İstanbul: MÜİFV yay, 2013.
- BAKTIR, Mustafa. İslam Hukukunda Zaruret Hali, Akçağ yay, ts.
- BOYNUKALIN, Ertuğrul. İslam Hukukunda Gaye Problemi (basılmamış doktora tezi), İstanbul: M.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998
- BUDAK, Selçuk. Psikoloji Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat yay, 2000
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, İnterpress yay, XI, 5591
- CESSÂS, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye: el-Matba'atü'l-Evkâfi'l-İslâmiyye, h. 1335 [1916]
- CÜCELOĞLU, Doğan. İnsan ve Davranışı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992
- CÜVEYNİ, İmamü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâli Rükniiddin Melik b. Abdullah. el-Burhân fi usûli'l-fıkh, nşr. Abdülazim ed-Dib, Devha (Doha), 1978.
- ÇEKER, Orhan. "Havâic-i asliyye". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 16/505. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- ÇEKER, Orhan. Fıkıh Dersleri, Ensar yay, 6. baskı.
- ÇERKEŞİ, Yusuf es-Sadık. Kitabu'z-zekât (Osmanlıca), Mısır: Matbaatü'l-Hindiyye, 1921
- DEVELLİOĞLU, Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük, 2012
- DOĞAN, Mehmet. Büyük Türkçe Sözlük, Beyan yay,1989
- DÖNDÜREN, Hamdi. "Mesken", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29/316-317. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- EBU BEKİR RAZİ, Muhammed b. Zekeriyya b. Yahya er-Razi. et-Tıbbur-Ruhani, çev. Hüseyin Karaman, İstanbul: İz yay, 2004.
- ERDOĞAN, Mehmet. Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Ensar yay.

2003.

- ESER, Ercan. İhtiyaç-Zaruret Bağlamında “Hâcet Umumî Olsun Husûsî Olsun Zaruret Menzilesine Tenzîl Olunur” Fıkıh Kuralının Fıkhi Hükümlere Etkisi: Toplum Bilimleri Dergisi, (Ocak-Haziran) 2019.
- GÖKBERK, Macit. Felsefe Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi, ty.
- HAÇKALI, Abdurrahman. “Şer’i Hükümlerin Genel Amaçları”. İslam Hukuku El Kitabı, Ankara, 2012.
- İBN KUDÂME, Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed. el-Muğni, Medine: el-Matbaatü’s-selefiyye, ts.
- İBN MİSKEVEYH, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed. Ahlakı Olgunlaştırma. çev. Abdülkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihad Tunç, Ankara 1983.
- GAZZÂLİ, Ebu Hamid Hüccetülislam Muhammed b. Muhammed. el-Menhul min ta’likati’l-usul. Dimaşk: Daru’l-Fikr, 1400/1980.
- KARDÂVİ, Yusuf. Fıkhu’z-zekât, Beyrut 1971.
- KÂSÂNÎ, Alâuddin Ebu Bkr b. Mesud. el-Bedaiu’s-sanaî fi tertibi’ş-şerai. Beyrut 1982.
- KUDURÎ, Ebu’l Hasen Ahmed b. el-Kudiri el-Bağdadi. Kuduri Metin ve Tercümesi. çev. Süleyman Fahir. İstanbul 1979
- PEKCAN, Ali, İslam Hukukunda Gaye Problemi, [İslam Hukuk Usulünde Zaruriyyat-Haciyyat-Tahsiniyyat Meselesi] (doktora tezi), Konya (Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü) 1999.
- SERAHSÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. es-Serahsî. el-Mebcut. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.
- ŞAFÎ, Muhammed b. İdrîs. *el-Umm*. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- ŞATIBÎ, Ebu İshâk İbrahim b. Mûsâ. el-Muvâfakât, Kahire 2003.
- MEHMED ZİHNİ EFENDİ. Nimet-i İslam. İstanbul: İslam Mecmuası yay, 1986.
- MERGÎNÂNÎ, Ebu’l-Hasen Burhanüddin Ali b. Ebi Bekr el-Fergânî. el-Hidâye. Kahire: Daru’s-Selam, 1427/2006.
- MEVSİLÎ, Ebu’l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmud. el-İhtiyar li ta’lîli’l-Muhtar. İstanbul: Çağrı yay, 1980.
- EL-MEVSÛATÛ’L-FIKHİYYE. “hâce”. Kuveyt: Vakıflar Bakanlığı, 1983.
- ÖZSOY, İsmail. “Faiz”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 12/110. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- SENHÛRÎ, Abdurrezzak Ahmed. Masadiru’l-Hak, Daru’l-Fikr, 3/242

YARAN, Rahmi. İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması.
İstanbul: Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yay,2007
ZERKEŞİ, Bedreddin Muhammed b. Bahadır. el-Mensûr fi'l kavâid, ty
ZEYDAN, Abdülkerim. el-Veciz fi Usûlü'l-Fıkh. Beyrut 1434/2013.

CONCEPT OF NEED AND ITS EFFECT ON HALAL-HARAM

 Keziban Gurbet GÜLDEN^a

 Şamil DAĞCI^b

Extended Abstract

Human beings are faced with many needs in daily life. These items of need are also divided into categories. The religion of Islam has not ignored the needs of people, on the contrary, it has guided them to meet the right and halal ways. The subject of this article is to try to determine the point of view of the religion of Islam in meeting human needs, and to analyze the need in the context of the relationship of need and necessity.

Need is a concept common to all human sciences. The need, which is closely related to the existence and happiness of human beings, has been handled by many sciences in their own terms. The concept of need is the most fundamental concept for economists. Mankind engages in economic activities out of their needs. It is necessary to meet their needs in order to survive, otherwise people will be restless and nervous.

According to Abu Bakr Razi, the nafs constantly desires something higher than the state it has and works to achieve it. It is not reason but desire that encourages the soul to do so.

Abraham Maslow ranks the needs hierarchically. He likens human needs to a pyramid with a stepped structure. Physiological needs such as hunger and thirst are at the lowest level, followed by safety, belonging and love, value-achievement-self-esteem needs. At the top of the pyramid is the stage of self-actualization.

In Islamic Fiqh, it is seen that the need is taken into account in the life of worship, as is the case in life in general, and a peaceful worship life is aimed, not hardship and distress. We know that the principle of facilitating the

^a Ph.D. Student, Ankara University, kezban.gurbet@gmail.com

^b Asst. Prof., Ankara University, dagci@ankara.edu.tr

religion of Islam brings exceptional special provisions.

Islamic fiqh sees meeting the needs as natural. However, it attributed this to some principles such as halal ways and not to waste. With the advancement of civilization, both new needs have emerged and existing needs have diversified and multiplied. Among the increasing needs, besides the beneficial ones, there are also harmful ones such as the need for smoking, alcohol and drug use. The emergence of needs begins with imitation, continues with habit and is inherited to next generations by becoming widespread and accepted by the society. Sometimes needs are abused and with the introduction of excessive advertisements, things that are not really needed are made to be felt as needs.

Fiqh does not accept the things that are forbidden by religion as a need. Need is used in various meanings in fiqh. One of them is the basic goods that are not subject to zakat called Havâic-i asliyya as a fiqh term. Basic necessities are the things that a person needs in order to protect the life and freedom of himself and his family members. These are generally expenses such as shelter, subsistence, transportation, education, household goods, tools and machines used for arts and professions, tools used for security purposes, electricity and water.

In addition to the concept of need, which is used for situations where people feel their lack, there are also different concepts related to this subject. Concepts such as need, necessity, relief, hardship, benefit, permission, which are closely related to need, and the concepts of poor and dependent, which reflect the state of being in need, will be discussed here.

The religion of Islam recommends that people should spend what they earn by working hard and without begging, without relying on others, for their needs. It advises them to follow a moderate path in their expenditures while meeting their needs and the delicate balance between wastage and stinginess should be established. That moderate path between wastage and stinginess is to be economical. However, human needs are not unlimited contrary to popular belief. What is limitless is human ambition, desires and wishes. In this study, we focused on meeting the essential (natural) needs of human beings and the culture of essential needs by covering the topic of the convenience and allowance brought by the religion of Islam in case of need. We aimed to clarify which needs are essential and which ones are artificial.

The wastage created by today's unlimited consumption culture has caused great problems. With this ambition, mankind has harmed himself, society and the universe. Instead of benefitting the blessings and opportunities given

by Allah moderately, they want to realize their own insatiable desires by constantly consuming and wasting, even at the expense of disturbing the balance of the universe. We aimed to underline the concept of halal and moderate consumption advised by the religion of Islam by drawing attention to the great destruction that this will cause and discussed the impact of need on halal-haram area with various examples. The effect of need on worship and the halal-haram area is very important in that Allah does not wish for difficulties and makes it easy for man.

Keywords: Islamic Law, Need, Necessity, Haram.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is original.

2. Ethics approval:

Not applicable.

3. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

4. Author contribution:

The authors declare they have contributed equally to the article.

5. Competing interests:

The authors declare no competing interests.

